

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК: 821.133.1. – 3. Бен Джеллун: 316.73 DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.2018.131.2146>

ІЗ МОРОКУ ЗАБУТТЯ ДО СВІТЛА ОДКРОВЕННЯ: ТЕКСТУАЛІЗАЦІЯ ТРАВМОВАНОЇ ПАМ'ЯТІ В РОМАНІ-СВІДЧЕННІ ТАГАРА БЕН ДЖЕЛЛУНА “ЦЯ СЛІПУЧА НЕСТАЧА СВІТЛА” (2001)

Олена Кобчінська

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології,
бульвар Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 01030,
o.kobchinska@knu.ua*

Проаналізовано окремі аспекти допоки неперекладеного українською мовою роману “Ця сліпуча нестача світла” (2001) – пізнього тексту сучасного французького письменника, Гонкурівського лауреата Тагара Бен Джеллуна. Дослідження виконане в контексті студій травми та пам'яті, передусім із залученням концепцій “колективної пам'яті” М. Хальбвакса та “місце пам'яті” П. Нора. Визначено, що транскрипція автофікціональних знаків до поліфонічного тексту-свідчення жертв політичних репресій в Марокко у “свинцеві” десятиліття (1960–1980) увиразнює взаємодію індивідуальної та колективної пам'яті як відкритого наративного палімпсесту, в якому травмована пам'ять є замовчуваною й невимовною, однак мусить бути розказаною, себто виведеною з п'ятьми забуття до світла одкровення задля подальшої конструкції міжпоколіннього топосу пам'яті.

Ключові слова: автофікціональний модус письма, індивідуальна пам'ять, історична травма, колективна пам'ять, Марокко, мемуаристика, міфодискурс, “місце пам'яті”, політичні репресії, роман-свідчення, “свинцеві роки”, Тазмамарт.

Вступ. Соціальна й онтологічна проблематика роману “Ця сліпуча нестача світла” (“Cette aveuglante absence de lumière”, 2001) Тагара Бен Джеллуна – французького письменника марокканського походження, Гонкурівського лауреата 1987 р., знаного громадського діяча й медіатора культурного діалогу між Заходом, Сходом та постколоніальним арабо-мусульманським Магрибом – сьогодні набуває нового динамічного звучання у зв'язку з невпинною реактуалізацією теми історичної пам'яті як вагомої складової колективної ідентичності кожної окремої нації та студій пам'яті й травми загалом. Цей роман вийшов друком на зламі століть і допоки невідомий українському читачеві в перекладі, проте він висвітлює болісну темну пляму в постколоніальній історії Марокко, а саме трагічну долю багаторічних в'язнів сумнозв'язної таємної в'язниці суворого режиму Тазмамарт, зведеної на початку 1970-х років за наказом диктатора Хассана II для утримання підозрюваних у низці замахів на

його життя. Назва репрезентованого роману Бен Джеллуна виразно символічна, оскільки вона фокусує метафору суцільної п'їтьми як квінтесенції сліпоти на межі психологічного й духовного зламу окремої людини й нації, тому що саме в такому непроглядному мороці утримували в'язнів вузьких підземних камер таємної катівні. У 2004 р. англійський переклад роману “This Blinding Absence of Light” у перекладі Лінди Ковердейл здобув міжнародну премію International IMPAC Dublin Literary Award, очоливши довгий список із понад 150 номінованих творів. Обґрунтовуючи своє рішення, члени журі зазначили, зокрема, що “цей роман є важливим за низкою причин. Він постає як дивовижний сучасний витвір – транснаціональний та крос-культурний – письменника, який знається на історіях, що неодмінно мусять бути розказаними” (переклад з англійської наш – О. К.) [10]. Направду, атрактивним для літературознавчого заглиблення цей текст робить його своєрідна позачасова й наднаціональна актуальність, адже він постає універсальним екзистенційним маркером у художньо-мистецькому, політичному й соціокритичному контекстах країн із постколоніальним, тим більше – репресованим чи замовчуваним історичним спадком. Це передусім зумовлює евристичний та антропологічний інтерес до цього роману, його значимість у світлі компаративних літературних студій, зокрема українських, надто ж у зв'язку з політичними й аксіологічними зсувами, що тривають після буремних подій в Україні, а також зумовлюють націєтворчий бум пам'яті у 1990-х та 2000-х роках. [1; 2]. По-друге, зазначений роман Бен Джеллуна є вартісним і з художнього погляду, що дає змогу аналізу артикуляції колективної травми, транскрибованої на підставі задокументованих індивідуальних свідчень її очевидців. Отже, наша мета полягає в тому, аби на прикладі обраного тексту простежити взаємодію механізмів індивідуальної й колективної пам'яті як певного мнемотичного палімпсесту, авторських стратегій вербалізації замовчуваного травмованого досвіду, а також логіки й потреби перетворення окремого художнього артефакту в “місце пам'яті” (термін П'єра Нора [11]), покликано розвивати колективну свідомість етносу чи нації. Також вартими контекстного розгляду є рефлексії Бен Джеллуна з приводу революцій та заворушень в ході Арабської весни [15], виокремлення тих концептуальних паралелей, що стануть в нагоді для осмислення досвіду української громадянської сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на провокативний сюжет роману, він уже ставав об'єктом поліаспектної літературознавчої критики. У дослідженні 2010 р. французька Шіха Самія застосувала синтез наративних практик і методів, що уможливили авторське балансування на межі документалістики й художньої оповіді, тобто, по суті, дали змогу “описати й переписати” епізод національної історії в художній інтерпретації з фокусом на жанрові свідчення, мемуарах та документалістиці [13, с. 8]. Автор, зокрема, наголосила на механізмі затемнення в бенджеллунівському тексті об'єктивного факту роботи травмованої пам'яті, що набуває уривчастого, лакунарного характеру, проте, як і в зрізі студій неісторизму, є легітимізованою саме завдяки особистому свідченню про історичний факт, що відбувся як безпосередньо прожитий, і тим самим штовхає письменника на виправдану потребу в пошуку реального свідка [13, 8–15]. У праці “Варіації на тему міжособистісних контактів у магрибських франкофонних літературах” (2014) Каталіна Хайос розкриває парадигму межових ситуацій та близьких контактів між в'язнями в обмеженому просторі через низку

гротескних естетичних протиставлень, одним із яких, наприклад, є регіт людини в тюремній камері [9, с. 40–41]. Франкофонний дослідник Абделатіф Атафі фокусує увагу на темі духовного спротиву в романі Бен Джеллуна: зокрема, він показує, що життєдайним підґрунтям для внутрішнього опору героїв стають традиції суфізму, а оповідь гомодієгетичного наратора-протагоніста в романі постає як прообраз основних етапів суфійського шляху [7, с. 194]. Зокрема, автор статті доводить, що оповідач роману Салім, прототипом якого став ув'язнений марокканець Азіз Бінебін [12], виживає фізично й долає важкий духовний квест шляхом суворої аскези й осягнення глибинного смислу суфійських опозицій, згідно з якими “життя – у смерті, надія – у відчаєві, сліпота – зряча, а зір – сліпий” (переклад з англійської – О. К.) [7, с. 194]. Зазначені дослідницькі гіпотези й висновки є актуальними й дієвими в контексті полівекторного аналізу роману, зокрема наративного, філософського й ідентитетного, тоді як нашим завданням є розширити інтерпретативне поле роману Бен Джеллуна у вужчому спектрі студій пам'яті про індивідуальну й колективну травму.

Методологія дослідження. Задля втілення задекларованих аспектів ми спираємося на концепцію колективної пам'яті Мішеля Хальбвакса, що актуальна і для української історії [1; 2], теорію “місць пам'яті” П'єра Нора [11], а також концепцію оповідача як колективного скриптора больових точок маргіналізованого постколоніального етносу, яку запропонував французький дослідник Робер Варга [14]. Аналіз тексту письменника, зокрема, передбачає залучення культурно-історичного та соціального контексту, дотичного до роману Бен Джеллуна (історичний екскурс у “свинцеві роки” у Марокко та публічного розвінчання правди про Тазмамарт), а також перепрочитання доступної українському читачеві політичної есеїстики автора [15] щодо філософії національних революцій Арабської весни, яка мала на меті повалення диктаторських режимів у низці країн Північної Африки і стосовно якої роман автора постає як цінний художній претекст.

Результати дослідження та їхнє обґрунтування. Роман “Ця сліпуча нестача світла” в історичному, соціальному й мистецькому вимірах. Для розкриття художньої специфіки роману запропонуємо невеликий експлікаційний екскурс до постколоніальної історії Марокко. Тазмамарт постав як окремий в'язничний комплекс на південному заході країни в Атлаських горах за диктаторського режиму Хасана II, який успадкував монарший престол після смерті батька Могамеда V в 1961 р. та утримував його до смерті у 1999 р. Суперечлива державна діяльність марокканського правителя часто ставала об'єктом різкої критики та застережень з боку міжнародної спільноти й громадських організацій з прав людини. Окремі складові політики монарха – управлінська монополія, масові репресії й страти політичних в'язнів, форсований екзил та переслідування опонентів режиму поступально окреслив диктаторський курс, що досяг свого піку в 1960–1980-х роки. і набув розголосу як “свинцеві роки”. У 1972 р., після другого замаху на життя Хасана II, був страчений підозрюваний в організації вбивства та військового перевороту Міністр національної оборони генерал Уфкір, а члени його родини та 58 наблизених офіцерів марокканської армії зникли безвісти. Як виявиться згодом, всі вони були відіслані до таємної в'язниці суворого режиму, де їх утримували в нелюдських умовах майже два десятиліття. Хоча бранців Тазмамарту вважали зниклими безвісти,

чутки про королівську підземну тюрму в неприступному регіоні Сахари виконували міфотворчу місію фундаментації махзену – монаршої централізованої влади. Правда виявилася у 1990-х роках завдяки публікації французького журналіста Жиля Перро “Наш друг король” (фр. “*Notre Ami le Roi*”). Наприклад, згадка про цю провокаційну книгу-розслідування простежується в одному з танжерських інтерв’ю мандрівника, кінорежисера та фотографа Саймона Бісхоффа з американським письменником Полом Боулзом, що провів частину свого життя на півночі Африки, у Танжері (саме там 1947 р. був написаний його культовий роман “Під покровом небес” згодом екранізований Бернардо Бертолуччі) [5]. Зокрема, із приводу ремарки, що за режиму Хасана II політичних в’язнів нібито катують в таємних тюрмах у пустелі, Боулз згадує, як у 1960-х роках під час подорожі з художником Крістофером Ванкліном пустелею вони випадково натрапили на закриту територію однієї зі страхітливих в’язниць, що дуже нагадувала концтабір [5]. Там само зазначено, що книга журналіста Перро була заборонена в Марокко, а представники марокканської влади змушені були підписувати листівки-петиції проти її публікації [5]. Скандал розгорівся з новою силою, коли до координатора північно-африканських регіоном при державному департаменті США Томаса Міллера звернулася громадянка Америки Ненсі Туїл із проханням посприяти звільненню її чоловіка, марокканця за походженням, нібито утримуваного в одній із секретних в’язниць Хасана II протягом останніх двадцяти років. Так питання набуло політичного й дипломатичного статусу, а завдяки широкому розголосу і тиску міжнародних організацій з прав людини, зокрема, офіційному зверненню тодішнього президента США Джорджа Буша-старшого до Хасана II, наявність Тазмамарта визнали представники марокканської влади, а 1991 р. в’язниця була ліквідована. За представницькими даними, протягом 18 років утримання 35 осіб (а це більше ніж половина бранців) загинули від фізичного виснаження, хронічних та інфекційних хвороб і тортур. Уцілілі емігрували з Марокко або зберігали мовчання про пережите до кінця життя.

У зрізі марокканської документалістики, художньої белетристики та історіографічного дискурсу топос Тазмамарта постав колективним символом духовного спротиву проти політичних диктатур у буремні “свинцеві”, а також незагоєною раною особисто для його вцілілих бранців. Зокрема, одна з небагатьох уцілілих, дочка генерала Уфкіра Маліка вже в еміграції опублікувала свої спогади під заголовком “Бранка” (англомовний варіант опублікованого перекладу – “Украдені життя: 20 років у пустельній в’язниці”, 1999). Серед корпусу меморіальних свідчень про Тазмамарт – праці Абдельхака Серхана “Замуровані в Тазмамарті: спогади Салаха й Аїди Хашадів” (2004) та “У таємних садах марокканського монарха” (1998) колишнього ув’язненого Алі Бурека в минулому наближеного до кола королівської родини, а потому підозрюваного в заколоті проти Хасана II. Ще одна праця французьки Крістін Дор-Серфаті “Тазмамарт. Смертельна тюрма в Марокко” (1992) ґрунтується на спогадах очевидців та їхніх родичів. Один із них, Ахмед Марзукі, поділився спогадами про пережите особисто в книзі “Десята камера Тазмамарта” (2000). Особисто ж для Бен Джеллуна праця над романом про замовчуваний пласт магрибської історії стала водночас і болісним викликом, і неможливістю його проігнорувати, тим більше, що публічна реакція на публікацію роману й авторську ідею була неоднозначною. Наприклад, уцілілий Ахмед

Марзукі дорікає своєму співвітчизникові запізнілою реакцією на жакіття диктаторського режиму. За словами опонента, Бен Джеллун не зреагував на “океан горя й пітьми” вчасно, хоч уже й користався визнанням Гонкурівського лауреата (у 1987 р. ця премія була присуджена авторові за роман “Священна ніч”) [12]. Бен Джеллун ніколи не сторонився дискусій, прямо чи дотично пов’язаних із його творчістю як вродженого марокканця-франкофона, тож тоді наголосив на своєму праві насамперед як митця звертатися до образу національного минулого, у тому числі й постфактум [12]. Його ж позиція щодо свободи слова й ЗМІ в країнах із диктаторським спадком є цілком зрозумілою. Ї ми можемо перепрочитати (тепер в як ніколи актуальному для України контексті) зі збірки політичних есеїв, об’єднаних красномовним заголовком “Спалах”, яка вчасно вийшла друком у видавництві Грані-Т у перекладі Євгенії Кононенко із передмовою Олеся Донія [15]. Тут є, зокрема, така опінія: “У дебатах на телевізії або на радіо нерідко висловлюють жаль у зв’язку з “мовчанням арабських інтелектуалів”. Відтоді, як арабський світ в усій своїй розмаїтості й складності живе під владою диктатур більш-менш декларованих і визнаних – а це триває десь півстоліття, – інтелектуали, одначе, ніколи не мовчали й не погоджувалися сумирно жити в стані ганьби й приниження. Багато хто заплатив за це роками ув’язнення, тортурами, усілякими садистичними обмеженнями в правах. Список тих, хто втратив життя, захищаючи людські права, є довгим. Їхній злочин полягав винятково в тому, що вони вимагали правосуддя й свободи для арабських громадян, щоб людина розглядалася як унікальна сутність й була визнана такою <...> Тож прошу вас: не повторюйте цю безпідставну формулу: “арабські інтелектуали не реагували”. Вони не лише реагували, а й ризикували так, як не ризикував жоден західний інтелектуал” [15, с. 23–24].

Автофікціональні й міфодискурсивні стрижні тексту-свідчення Бен Джеллуна. Зазначимо, що особисто Бен Джеллун теж ризикував: унаслідок маніфестацій проти режиму Хассана II тоді майбутній письменник-студент провів два роки, а саме з 1966 р. до 1968 р., у дисциплінарному таборі на сході Марокко, тож йому, як і його співвітчизникові та “співатору” Бінебіну, було що сказати і про що мовчати водночас. Створюючи роман про історичну травму, автор традиційно для свого художнього дискурсу вдався до поєднання автофікціонального, історіографічного, а також мемуаристичного модусів письма. Така стильова стратегія увиразнила його текст як синтез документального протоколу про шлях Іншого й цілої нації, а також альтернативну сповідь про болючі точки власного життєвого квесту під час політичних репресій у Марокко, своєрідний перетин індивідуальної та колективної пам’яті. Крім того, низка художніх та онтологічних завдань, які поставив автор у його вже “зрілому” романі є комплексним викликом: тут ідеться про суцільну дислокацію людини в межових умовах буття, але так само – її головну потребу зберегти духовну й гуманну іпостасі; водночас цей роман артикулює імперативне винесення замовчуваної, затемненої частки національної історії на маргінеси забуття саме задля її нової транскрипції до палімпсесту загальнолюдської та національної пам’яті.

Як уже було зазначено, під час роботи над текстом письменник мав змогу записати свідчення і спогади одного з небагатьох уцілілих у Тазмамарті – в’язня камери “Б” Азіза Бінебіна. Соціальний психотерапевт за освітою, здобутою в Парижі. фахівець із

психологічного консультування робочих мігрантів Магрибу, Бен Джеллун делікатно та скрупульозно працював з дискурсом опитування очевидця, його спогадів та вражень, найменших деталей [13, с. 8], тоді як на папері у фокусі оповіді залишив кілька скупих деталей жалюгідного побуту бранців. Наголосимо, що автор ввів їх в орнаментальний лейтмотив свого тексту: суцільна п'ятьма напівлежачих підземних камер, де неможливо випростатися у повен зріст, гнила затхла вода упереміш зі цвілим хлібом та зіпсованою їжею, а також всюдисущі отруйні скорпіони – видимі й незримі – провісники паралізуючого жаху перед зневірою, тілесною неміччю та смертю доходимо висновку, що такі деталі-обрамлення кожного розділу роману набувають міфодискурсивного виміру, оскільки єдиний промінь світла у темній камері – можемо трактувати і як образ божественного світотворення, й водночас як світ навиворіт, викривлений та деформований надлюдським примусом і стражданнями. Зокрема, п'ятьма Ночі як протилежність божественному світлу Дня, зіпсутий харч як карнавальний виворіт харчу духовного й скорпіони як незмінні вороги, однак водночас заворожені супутники ініціації персонажів з “Тисячі й Однієї Ночі”, що зазвичай стають на шляху протагоніста до чарівної Печери з вогненними джинами, – це упізнавані елементи арабо-мусульманського сакрального імагінарію [8, с. 382]. Вони розташовують події Бен Джеллунової оповіді в позачасовому та сакральному вимірі забутої Богом і людьми “колективної чорної ями, глибоченного бездонного колодязя” (переклад з французької – *О. К.*) [16, с. 9], як його уявляє протагоніст Салім. Водночас вони розставляють натуралістичні побутові акценти, повертаючи до земної й жорсткої реальності, яку пригадує чоловік, а отже, читач стає очевидцем цих подій.

Очевидно, що описуючи цю історію, виводячи її з п'ятьми забуття до світла одкровення за допомогою очевидця, Бен Джеллун має справу із реконструкцією історичного й конструкцією художнього дискурсу водночас. Він перетворює свідчення марокканця Бінебіна на життєпис фікційного оповідача Саліма, одного з 23 бранців колективної підземної камери, протоколіста й уцілілого оповідача, на очах якого один за одним – із різних причин (укус скорпіона, лихоманка, голодування на знак протесту, божевілля, виснаження, крововилив та ін.) – відходять у небуття побратими по долі й духові. Аналізуючи подібну практику створення “легітимної художньої історії” Бен Джеллуном, Шіха Самія стверджує, що введенням конкретних документальних свідчень марокканця Азіза Бінебіна – людини з плоті та крові – у свій художній текст, автор частково розчиняє історію у фікції, стираючи конкретні й структурні кордони між ними [13, с. 8–22]. Як зазначає дослідниця, шляхом накладання на текст-свідчення конвенції художньої мемуаристики, автор провокує читацьку недовіру до об’єктивної, автентичної історії про камерний досвід окремої травмованої людини, а точніше здатність оповісти таку історію як реальність [13, с. 16]. Згідно з коментарем самого Азіза Бінебіна, він довго не наважувався на співпрацю з автором з двох причин: “По-перше, тому що досвід, пережитий у Тазмамарті, був чимось невимовним. По-друге, там відбувалися неймовірні речі... У мене був вибір: або розповісти про все, або мовчати до кінця... Найбільше ж мене засмучує неможливість бути об’єктивним до кінця” [13, с. 18]. Суттєво, відтак, що в тексті Бен Джеллуна описаний травматичний досвід, у якому вербалізований наратив протагоніста, стає вторинним, набуває фрагментарності й уривчастості, що властиві,

наприклад, людині із психічними розладами, тоді як первинним постає психосоматичне пекло пережитих страждань, що компенсується й проживається насамперед як внутрішнє поглинання, себто замовчування. На potwierдження цієї думки влучними будуть слова Валентини Фесенко, яка, услід за Жаном-Франсуа Ліотаром підкреслює, що в новітніх текстах літератури “факт має бути психологічно пережитим <...> Фіктивний оповідач, фіктивна біографія завжди відтворюють синтаксис болю <...>” [6, с. 79].

Текстуалізацію травмованої пам’яті як “невимовного” досвіду в романі Бен Джеллуна передусім здійснено через принцип поліфонії: голос реальної людини-свідка та автофікціональний голос самого наратора зливаються в єдине звучання, і важливо, що вони артикулюють індивідуальну та колективну пам’яті як нерозривну матрицю. Зокрема, Юлія Павленко називає такий простір “подвійним палімпсестом історії”: “мікросвіт персонажа та культурно-історична ситуація становлять подвійний палімпсест історії: в одному тексті за зовнішнім пластом проявляється внутрішній і навпаки” [3, с. 15]. Припускаємо, однак, що для Бен Джеллуна нагода розділити біль індивідуальної пам’яті про особисте ув’язнення від свободи руху й думки в дисциплінарному таборі з постраждалим від катастрофи співвітчизником водночас є механізмом, який піддає ревізії його власну ідентичність та суб’єктивність. Як зазначає Ю. Павленко “у процесі постійних змін внутрішнього та зовнішнього світів людини пам’ять виступає тим єдиним механізмом, що відповідає за суб’єктивну автентичність. Віднайдення себе стає можливим не через апеляцію до універсальної людської природи, а завдяки зверненню до риторичних можливостей автобіографічно-мемуарного дискурсу. “Я” виявляється ефектом автобіографії, яку в найширшому розумінні можна визначити як дискурсивну діяльність, спрямовану на впорядкування людського досвіду” [3, с. 167].

Досвід самого Азіза-Саліма напевно є невимовним: в одинадцятому підрозділі роману, наприклад, подана класифікація типів тиші, що володарює над в’язнями, тоді як остання, найбільш з них, – це тиша “неприсутності, сліпучої неприсутності життя” (переклад з французької – О. К.) [16, с. 74]. Відтак саме автор наштовхує свого протагоніста (і реального Бінебіна, і фіктивного Саліма) на акт оповіді, попри його інертність, а точніше неспроможність зробити це самотійно. Автор не лише репрезентує свого героя як протоколіста пережитого досвіду, а й у метанаративному зрізі перетворює на оповідача історій – чи не єдиного джерела життєдайної сили для в’язнів у нестерпних умовах смерті й забуття: “Якщо Гарбі мав місію читати уголос Коран, коли це потрібно було, Каріма ж призначили хранителем часу – ми називали його календарем або живим годинником, – якщо Вакрін знався на скорпіонах, то я був оповідачем. Одноголосно вони обрали мене оповідачем історій, імовірно тому, що хтось відав про професію мого батька – оповідача казок і загадок, а може тому, що чули, як я цитував поеми Ахмеда Шавкі, нареченого “королем поетів”. Я знав напам’ять “Квіти зла” і “Маленького принца”. Одначе вони мріяли лише про “Тисячу й одну ніч”. Її я не читав. Мені відомі були лише окремі епізоди” (переклад з французької – О. К.) [16, с. 93]. Отже, історії, які розказав, переказав, а часом вигадав чи інтерпретував Салім, продовжують життя, дарують надію, розраджують у відчай і головне – спрямовують напівсліпі погляди бранців до колодязю колективної пам’яті та імагінарію казок “Тисячі й однієї ночі”. Дослідник Робер Варга наголосив на бунтівному та самотвердному характері

протагоністів-нараторів Бен Желлуна [14]. Додамо, що найчастіше вони втілені в іпостатях писаря, скриптора чи письменника (наприклад, романи “Писар” 1981 р. та “Притулок для бідних” 1999 р.), казкаря (“Дитя піску” 1985 р.) та божевільного (“Мога-дурень, Мога-мудрець”, 1976 р.). Ці іпостасі фікційного наратора-сподвижника, блаженного чи бунтаря в бенджеллунівських текстах компенсують брак свободи слова й делегують вербальні дії – “набування слова” (фр. *prise de la parole*) та “набування дієвості” (фр. *prise en charge*) (переклад з французької – О. К.) – тим його учасникам, які такої свободи позбавлені [14, с. 369]. Суттєво, що процес оповідання як ігрово-видовищної форми дії властивий марокканській традиції казкарства та хадисів (оповіді про життя Пророка) в цьому романі постає у світлі карнавального перевороту (Салім – поводитир засліплених і принижених), умовного світу навпаки (камера як мікросвіт), адже саме тут уможливлено руйнування ієрархій та доктрин шляхом вільнодумних імпровізацій, за оповідними лаштунками яких стоїть *alter ego* своїх героїв – Тагар Бен Желлун. Також оповідач Салім цементує свою ідентичність через пригадування й реактуалізацію історій культурного спадку – арабського та європейського. Йдеться про цікаву художню ілюстрацію концепції колективної пам’яті М. Хальбвакса у прикладному дискурсі великих національних травм, у тому числі й українських, де “колективна пам’ять виходить за межі індивідуальної біографії та забезпечує міжпоколіннєву трансляцію значущих для групи знань про минуле” [2]. Начитаний і сповнений національними й транскультурними історіями, протагоніст Бен Желлуна інтуїтивно відчуває й нарощує образ себе у них, набуває протяжності, тяглості й гнучкості наративу, проектує й транслює себе, а відтак нащупує життєтворчий потенціал колективної ідентичності, що постає рятівним колом з минулого, точкою сили тут і тепер, а також магічним талісманом й мотивацією жити в майбутньому після травми.

“Ця сліпуча нестача світла” як “місце пам’яті”. Французький історик та антрополог П’єр Нора осмислює історію як процес, покликаний зруйнувати пам’ять, занурити її в небуття, в тому числі і звдяки такій її якості, як суб’єктивність, скепсис та вибірковість [11, с. 7–24]. Натомість, його альтернативою забуттю є так звані місця пам’яті (фр. “*lieux de mémoire*”), покликані скріплювати колективну ідентичність у зрізі історії, зокрема, через конструювання різних типів “поминального” простору та речей – від архівів чи музеїв до монументів та об’єктів мистецтва. Корпус цих артефактів забезпечує легітимність, знаковість, а головне – ефект протяжності й тривалості в часі й просторі тих часток історії, що були на грані забуття, а отже, й відмирання. Вони, по суті, постають як сакральні місця, де “<...> пам’ять кристалізується і знаходить прихисток” (переклад – О. К.) [11, с. 7]. Стосовно цього зауважимо, що через дев’ять років після закриття Тазмамарту Бен Желлун відвідав його сумнозвісну територію у пошуках матеріалу для свого роману, а вже в середині 1990-х років мовчазні зловісні руїни перетворилися на пункт призначення щорічної поминальної ходи свідків пережитого, їхніх сучасників та нащадків. Тазмамарт уже став надважливою й незабутньою точкою на карті “місць пам’яті” постколоніальної марокканської історії, зокрема “свинцевого” режиму, який не витримав незламного духу свободи своїх в’язнів. У сенсі правдивості історії як топос пам’яті репрезентовано роман Бен Желлуна “Ця сліпуча нестача світла”, адже саме цей текст про незагоєну, недоказану історію – один із тих, що

підтримують відкритим останнє запитання вцілілих побратимів: “Скажи, невже мені здається, що Тазмамарт був насправді? <...> Так кажуть. Кажуть, кажуть...” [16, с. 248].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Уведення допоки неперекладеного українською мовою роману Тагара Бен Джеллуна “Ця сліпуча нестача світла” (2001) до вітчизняного літературознавчого дискурсу дає змогу провести важливі соціальні та історичні паралелі, актуальні для українського сьогодення, а також налагодити культурні мости між Західною Європою та Близьким Сходом. Дослідження цього тексту у світлі студій травми й пам’яті дає підстави зробити низку конкретних узагальнень щодо письменницьких стратегій, спрямованих на ревізію травмованої пам’яті нації. Зокрема, увагу сфокусовано на окремих художньо-стильових домінантах тексту письменника, що слугують цьому завданню, а саме на міфопоетичному імагінарію, який надає подіям сюжету статусу сакральності й позачасовості, а також на автофікціональному модусі письма, техніках замовчування та вербалізації з метою кристалізації й сакралізації у місцях пам’яті (П’єр Нора), якими в постають і локус сумнозвісної в’язниці Тазмамарт, і текст Бен Джеллуна як артефакт мистецтва, покликаний відтворити колективну й індивідуальну травми. Унаслідок застосування методологічного інструментарію, який запропонував філософ Моріс Хальбвакс до почасті автофікціонального тексту Бен Джеллуна, визначено, що поліфонічний текст-свідчення жертв політичних репресій у Марокко у “свинцеві” десятиліття (1960–1980) містить взаємодію індивідуальної та колективної пам’яті як подвійного наративного палімпсесту, у якому індивідуальна й колективна пам’яті взаємодіють нерозривно, а історична травма, хоч і є замовчуваною й частково невимовною, усе ж “неодмінно мусить бути розказаною” [10], метафорично – виведеною з пільми забуття до світла одкровення задля подальшої конструкції топосів і закріплення дискурсу пам’яті. З огляду на поліаспектність аналізованого тексту Тагара Бен Джеллуна, а також його синтетичну жанрову природу, правомірним і перспективним вважаємо його подальший поглиблений і комплексний аналіз, у тому числі із залученням здобутків міждисциплінарної методології та мультикультурних студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грінченко Г. Усна історія – теорія, метод, джерело / Г. Г. Грінченко // Невигадане. Усні історії остарбайтерів / Авт.-упоряд., ред., вступ. ст. Г. Грінченко [Електронний ресурс]. – Харків: Видавничий дім “Райдер”, 2004. – С. 10–32. – Режим доступу від 5.10.2018: <http://history.org.ua/LiberUA/966-8246-05-5/966-8246-05-5.pdf>
2. Кісь О. Колективна пам’ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор / О. Кісь // Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис [Електронний ресурс] – Дата публікації матеріалу: 22.11.2013. – Режим доступу від 05.10.2018: <http://uamoderna.com/md/216-216>
3. Павленко Ю. Дискурс індивідуальної пам’яті у сучасному французькому романі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н. / Ю. Ю. Павленко [Електронний ресурс]. – Київ, 2006. – 19 с. – Режим доступу від 5.10.2018: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2006/06pyyfrt.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
4. Павленко Ю. Чорнильна історія. Письмо про Себе фікційного суб’єкта (на матеріалі французького роману XVIII – початку XXI століть): монографія [Текст] / Ю. Ю. Павленко. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2018. – 416 с.

5. Разговоры с Полом Боулзом Саймона Бисхоффа [перевод с английского и примечания Дмитрия Волчека] [Электронный ресурс] // Журнальный зал, 2018. – Режим доступа от 5.10.2018: <http://magazines.russ.ru/km/2006/4/ra4.html>
6. Фесенко В. Новітня французька література: навчальний посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів [Текст] / В. І. Фесенко. – Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2015. – 276 с.
7. Attafi, Abdellatif. Le Soufisme dans “Cette aveuglante absence de lumière” de Tahar Ben Jelloun [Electronic resource] // Nouvelles Études Francophones, Vol. 27, No. 1, 2012, pp. 194-205. University of Nebraska Press. – Mode of access: <https://www.jstor.org/stable/24245386>. Accessed on 5.10.2018.
8. Chebel M. Dictionnaire des symboles musulmans, rites mystiques et civilisations [Texte] / Malek Chebel. – Paris: Albin Michel, 1995. – 501 p.
9. Hajós, Katalin. Variations de l’interface littéraire dans les littératures maghrébines d’expression française Réflexions autour des systèmes de limites : thèse, Université Lyon Lumière II (France), Université Catholique Pázmány Péter de Piliscsaba (Hongrie) [Ressource électronique], 2014. – Mode d’accès: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7430/file/Haj%C3%B3s%20Katalin_dissert%C3%A1ci%C3%B3.pdf. Date d’accès: 5.10.2018.
10. International Dublin Literary Award. Official cite. Nominees – 2004 [Electronic resource], 2018. – Mode of access: <http://www.dublinliteraryaward.ie/nominees/this-blinding-absence-of-light>. Accessed on 5.10. 2018.
11. Nora, Pierre. Between memory and history: Les lieux de mémoire // Memory and Counter-Memory [Electronic resource]. – University of California Press, 1989. – Mode of access: <http://rep.ucpress.edu/content/ucprep/26/7.full.pdf>. Accessed on 5.10. 2018.
12. Rűf, Isabelle. Tahar Ben Jelloun dit tardivement l’horreur de Tazmamart [Ressource électronique] // Le Temps. Publié 16 janvier, 2001. – Mode d’accès: <https://www.letemps.ch/culture/tahar-ben-jelloun-dit-tardivement-lhorreur-tazmamart>. Date d’accès: 5.10. 2018.
13. Samia, Chiha. Du témoignage à la fiction dans le roman “Cette aveuglante absence de lumière” de Tahar Ben Jelloun. Étude sociocritique: mémoire de magistère, Université Abou Bakr Belkaïd-Tlemcen [Ressource électronique], 2010. – Mode d’accès: <http://dspace.univ-tlemcen.dz/bitstream/112/308/3/Du-temoignage-a-la-fiction-dans-le-roman%28cette-aveuglante-absence-de-lumiere%29de-Tahar-Ben-Jelloun.etude-sociocritique.pdf>. Date d’accès: 5.10.2018.
14. Varga, Robert. Effets de metissage et voies de déconstrucion dans l’autobiographie maghrébine d’expression française: thèse pour obtention l’obtention du grade du docteur en littérature française, générale et comparée [Ressource électronique]. – Strasbourg: université Marc Bloch, 2007. – 399 p. – Mode d’accès: http://scd-theses.u-strasbg.fr/563/01/varga_robert.pdf. Date d’accès: 5.10.2018.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

15. Бен Джеллун, Тахар. Спалах. Заворушення в арабських країнах: есеї [переклад з французької Євгенії Кононенко, передмова Олеся Донія]. – Київ, Грані-Т, 2012. – 112 с.
16. Ben Jelloun, Tahar. Cette aveugleante absence de lumière: roman, texte integral. – Editions du Seuil, 2001. – 248 p.

REFERENCES

1. Grinchenko G. Usna istoriya – teoriya, metodod, dzerelo / G.G. Grinchenko // *Nevygdane. Usni istoriyi ostarbaiteriv / Avt.-uporiad., red., vstup st. G. Grinchenko* [Elektronnyy resurs]. – Kharkiv: Vydavnychiy dim “Raider”, 20014. – S. 10–32. – Rezhym dostupu vid 05.10.2018: <http://history.org.ua/LiberUA/966-8246-05-5/966-8246-05-5.pdf>
2. Kis’ O. Kolektyvna pamiiat’ ta istorychna travma: teorytychni refleksiji na tli zhinochyh spogadiv pro Gologomor / Oksana Kis’ // *Ukraïna moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys* [Elektronnyy resurs]. – Data publikatsiyi materialu: 22.11.2013. – Rezhym dostupu vid 05.10.2018: <http://uamoderna.com/md/216-216>
3. Pavlenko Y. Dyskurs indyvidual’noyi pamjati u suchasnomu frantsuz’komy romani: avtoref. dys. na zdobyttia stupenia kand. filol. n / Pavlenko Y. Y. [Elektronnyy resurs]. – Kyiv, 2006. – 19 s. – Rezhym dostupu vid 05.10.2018: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2006/06pyyfr.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
4. Pavlenko Y. Chornyl’na istoriya. Pys’mo pro Sebe fictsijnogo subiecta (na materiali frantsuz’kogo romanu XVIII – pochatky XXI stolit’): monografiiia [Tekst] / Y. Y. Pavlenko. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNLU, 2018. – 416 s.
5. Razgovory s Polom Boulzom Saimona Bishoffa [perevod s angliyskogo i primechaniya Dmitriya Volcheka] [Elektronnyy resurs] // *Zhurnalnyi zal*, 2018. – Rezhym dostupa ot 5.10.2018: <http://magazines.russ.ru/km/2006/4/ra4.html>
6. Fesenko V. Novitnia frantsuz’ka literatura: navchal’nyi posibnyk dlia studentiv filologichnyh facultetiv vyshchyh navchalnyh zakladiv [Tekst] / V.I. Fesenko. – Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNLU, 2015. – 2766 s.
7. Attafi, Abdellatif. Le Soufisme dans “Cette aveuglante absence de lumière” de Tahar Ben Jelloun [Electronic resource] // *Nouvelles Études Francophones*, Vol. 27, No. 1, 2012, pp. 194-205. University of Nebraska Press. – Mode of access: <https://www.jstor.org/stable/24245386>. Accessed on 5.10.2018.
8. Chebel M. Dictionnaire des symboles musulmans, rites mystiques et civilisations [Texte] / Malek Chebel. – Paris: Albin Michel, 1995. – 501 p.
9. Hajós, Katalin. Variations de l’interface littéraire dans les littératures maghrébines d’expression française Réflexions autour des systèmes de limites : thèse, Université Lyon Lumière II (France), Université Catholique Pázmány Péter de Piliscsaba (Hongrie) [Ressource électronique], 2014. – Mode d’accès: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7430/file/Haj%C3%B3s%20Katalin_dissert%C3%A1ci%C3%B3.pdf. Date d’accès: 5.10.2018.
10. International Dublin Literary Award. Official cite. Nominees – 2004 [Electronic resource], 2018. – Mode of access: <http://www.dublinliteraryaward.ie/nominees/this-blinding-absence-of-light>. Accessed on 5.10. 2018.
11. Nora, Pierre. Between memory and history: Les lieux de mémoire // *Memory and Counter-Memory* [Electronic resource]. – University of California Press, 1989. – Mode of access: <http://rep.ucpress.edu/content/ucprep/26/7.full.pdf>. Accessed on 5.10. 2018.
12. Rűf, Isabelle. Tahar Ben Jelloun dit tardivement l’horreur de Tazmamart [Ressource électronique] // *Le Temps*. Publié 16 janvier, 2001. – Mode d’accès: <https://www.letemps.ch/culture/tahar-ben-jelloun-dit-tardivement-lhorreur-tazmamart>. Date d’accès: 5.10. 2018.
13. Samia, Chiha. Du témoignage à la fiction dans le roman “Cette aveuglante absence de lumière” de Tahar Ben Jelloun. Étude sociocritique: mémoire de magistère, Université Abou Bakr Belkaïd-Tlemcen [Ressource électronique], 2010. – Mode d’accès: <http://dSPACE.univ-tlemcen.dz/bitstream/112/308/3/Du-temoignage-a-la-fiction-dans-le-roman%28cette>

aveuglante-absence-de-lumiere%29de-Tahar-Ben-Jelloun.etude-sociocritique.pdf. Date d'accès: 5.10.2018.

14. Varga, Robert. Effets de metissage et voies de déconstruction dans l'autobiographie maghrébine d'expression française: thèse pour obtention l'obtention du grade du docteur en littérature française, générale et comparée [Ressource électronique]. – Strasbourg: université Marc Bloch, 2007. – 399 p. – Mode d'accès: http://scd-theses.u-strasbg.fr/563/01/varga_robert.pdf. Date d'accès: 5.10.2018.

SOURCES

15. Ben Jelun, Tahar. Spalah. Zavorushennia v arabskyh kraiyinah: eseyi [pereklad z frantsuz'koyi Ievgeniyi Kononenko, peredmovna Olesia Donija]. – Kyiv, Grani-T, 2012. – 112 s.
16. Ben Jelloun, Tahar. Cette aveugleante absence de lumière: roman, texte integral. – Editions du Seuil, 2001. – 248 p.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2018

Прийнята до друку 29.11.2018

THROUGH THE DARKNESS OF OBLIVION TO THE LIGHT OF REVELATION: NARRATING TRAUMATIZED MEMORY IN TAHAR BEN JELLOUN'S TESTIMONIAL NOVEL "THIS BLINDING ABSENCE OF LIGHT" (2001)

Olena Kobchinska

*Kyiv Taras Shevchenko National University,
Institute of Philology,
14, Taras Shevchenko Boulevard, Kyiv, Ukraine, 01030,
o.kobchinska@knu.ua*

The article offers the analysis of several 'memorial' aspects in the novel "This Blinding Absence of Light" by a contemporary French writer, Goncourt Prize winner, Tahar Ben Jelloun, that appeared in 2001 and the English translation of which won Impact Dublin Literary Award being fully and justly estimated by the jury as a story "that absolutely must be told". In his text the francophone author born in Maghreb brings to light a painful period in the Moroccan postcolonial history characterized by his contemporaries and currently known as 'the lead years' embracing the rule of Hassan II. In particular, the story introduces one of the numerous mournful episodes that took place during tough repressions imposed upon political opponents to Hassan's II reign. In 1970s, Moroccan officers suspected at coup d'état aimed at the forceful seizure of the king's authority were imprisoned in the secret underground jail named Tazmamart where they spent almost twenty years in inhuman conditions being released only in 1991. Considering the problematics of the writing, (it initially incorporates narrating traumatic experiences combined with the problematics of collective and individual memory), the author chooses to ground the study on the methodology and conceptual apparatus available in trauma and memory studies. In particular, the paper recurs to theories proposed by French philosophers and anthropologists Maurice Halbwachs (the scientist's reflections on collective memory as prior to individual one and essential for grounding particular culture of remembering are considered) and

Pierre Nora, the author of the theory known as “places of memory” (“lieux de mémoire”), who assumes that collective and historical identities cannot be set up by means of objective history or memory itself as they are a priori selective; instead, such identities are framed by specially designed places of memory intended to crystalize, shelter, and commemorate history and represented by a wide range of artifacts, such as archives, monuments, objects of art, etc. The explicated theoretical assumptions in reference to Ben Jelloun’s case, appear to indicate that his text recurs to reflecting, grounding, and achieving collective memory by means of distinctive strategies which encompass verbalizing seemingly unspeakable trauma, introducing meta-narrative imagery and characters-storytellers (one of them appears as the actual protagonist, Salim, who entertains and inspires his jailed colleagues by telling them stories from *One Thousand and One Nights* that belong to the cultural legacy of the Arabic world and mankind in general). The paper also reveals that the text is rich in significant autofictional signs, whereas polyphonic voices and mythological intertext incorporated to the writing make it appear not only as an actual documentary-based memoir of one of the former prisoners and consequent survivors (namely, Aziz Binebine) of the lead 1960–80-s in Morocco, but also as a timeless parable on human suffering in a repressed victimized world. Finally, the findings fill a gap in our understanding that in Ben Jelloun’s text the synthesis of individual and collective memory appears as an opened palimpsest: they both hurt and partially tend to remain unrevealed or silenced by badly traumatized survivors, and still must be told, i.e. represented, by the means of fiction, as a place of memory that, consequently, prevails stories and histories from oblivion.

Keywords: autofictional mode of writing, collective memory, historical trauma, individual memory, “lieux de mémoire”, “lead years”, memoirs, Morocco, mythological discourse, political repressions, Tazmamart, testimonial novel.